

СИДОРЕНКО Н. О.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.16>

**ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ОРГАНІВ ТА ОСІБ,
ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ
В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ**

У статті проаналізовано дискусійні питання цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, визначено поняття та зміст цієї правової категорії. Вбачається доцільним розглядати складові елементи цивільної процесуальної правосуб'єктності, зокрема, цивільну процесуальну правоздатність та цивільну процесуальну дієздатність, не виокремлюючи при цьому цивільну процесуальну деліктоздатність, яка, на думку автора, може бути віднесена до складу цивільної процесуальної дієздатності. Розглядаючи питання цивільної процесуальної правоздатності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, автор виокремлює нормативні та фактичні підстави участі таких учасників справи, а також визначає момент виникнення цивільної процесуальної правоздатності прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів державної влади та місцевого самоврядування. У статті акцентовано увагу на категорії «ініціатива» відповідних органів та осіб в аспекті звернення до суду в інтересах інших осіб. Розглядаючи питання цивільної процесуальної дієздатності органів та осіб, коло яких визначене у статті 56 Цивільного процесуального кодексу України, автор виокремлює безпосередню та опосередковану форми цивільної процесуальної дієздатності вказаних учасників та визначає форми цивільної процесуальної дієздатності прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органу опіки та піклування, Національного агентства з питань запобігання корупції. У статті наведено окремі акти судової практики, зокрема постанови Верховного Суду, що дозволяє підтвердити позицію автора щодо наведених тверджень та висновків. У підсумку автор наголошує на необхідності виокремлення спеціальної цивільної процесуальної правосуб'єктності вказаних учасників справи.

Ключові слова: *цивільні процесуальні правовідносини, цивільна процесуальна правосуб'єктність, цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.*

Sydorenko N. O. Civil procedural legal personality of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others

The article analyses controversial issues of civil procedural legal personality of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others, the concept and the content of this legal category are defined, through the prism of analysis of the other branches of law legislation provisions in particular. It is reasonable to consider civil procedural legal capacity and civil procedural dispositive legal capacity as constituent elements of civil procedural legal personality

meanwhile without separation of civil procedural delictual capacity which may be determined as an element of civil procedural dispositive legal capacity according to the author. Considering the issue of civil procedural legal capacity of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others the author separates regulatory and factual grounds of such person's participation in a trial and estimates the moment of appearing civil procedural legal capacity of a prosecutor, the Authorised Human Rights Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine, state authorities and local governments. The attention is focused on the category of "interest" of appropriate bodies and persons in the aspect of applying to the court on behalf of others. Considering the issue of civil procedural dispositive legal capacity of bodies and persons the list of which is defined in Civil procedure code of Ukraine art. 56 the author separates direct and indirect forms of civil procedural dispositive legal capacity of appointed participants and defines the civil procedural dispositive legal capacity forms of a prosecutor, the Authorised Human Rights Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine, the guardianship agency, the National Agency on Corruption Prevention. The certain statements of judicial practice, in particular resolutions of Supreme Court, are provided in the article in order to prove the author's position concerning represented assertions and opinions. As a result the author emphasizes on necessity of separation of special civil procedural legal personality of appointed trial participants.

Key words: civil procedural legal relationship, civil procedural legal personality, civil procedural legal capacity, civil procedural dispositive legal capacity, bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others.

Вступ. Участь у цивільних процесуальних правовідносинах передбачає наявність у їх потенційних учасників цивільної процесуальної правосудності та цивільної процесуальної дієздатності. Цивільна процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, має особливий характер, оскільки виникнення цивільної процесуальної правосудності таких органів та осіб зумовлено настанням певної передумови, як-то призначення на посаду, створення відповідного органу чи набуття відповідного правового статусу, а здатність здійснювати процесуальні права та виконувати обов'язки відповідними учасниками судового процесу може здійснюватися як особисто, так і через уповноважених представників. Вступ у цивільні процесуальні правовідносини органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, обов'язково передбачає наявність відповідної норми закону, що є підставою для здійснення прав та виконання обов'язків відповідними суб'єктами.

Стан опрацювання. Дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб було предметом розгляду таких науковців як С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, К.В. Гусаров, В.А. Кройтор, В.В. Комаров, Л.А. Кондрат'єва, Ю.Ю. Рябченко, І.П. Тимошевська, С.А. Чванкін, М.Й. Штефан. Проте єдиної позиції щодо дефініції, змісту та особливостей цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб не вироблено, що зумовлює необхідність здійснення подальших теоретичних досліджень та наукових пошуків.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наукових підходів щодо визначення поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності та аналіз проблемних теоретичних та практичних аспектів цієї правової категорії, зокрема встановлення складових елементів цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, передумов участі вказаних учасників справи, здійснення аналізу спеціальної процесуальної правосудності та виокремлення безпосередньої та опосередкованої форм цивільної процесуальної дієздатності із посиланням на

норми законодавства, що регулюють правовідносини за участю органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Результати дослідження. Статтею 55 Конституції України проголошується захист судом прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Частина 2 цієї статті передбачає, що у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах [1]. Звертаючись до суду за захистом прав та законних інтересів, особи вступають у цивільні процесуальні правовідносини, які «виникають та розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду із заявою про захист свого права чи охоронюваного законом інтересу. Або виникають на публічній основі, коли на захист прав та інтересів таких осіб порушена цивільна справа в суді за заявою прокурора, органів державної влади, профспілок та ін.» [2, с. 66].

На думку В.В. Комарова, передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є цивільна процесуальна правоздатність [3, с. 44], норми цивільного процесуального права [3, с. 47], процесуальні юридичні факти [3, с. 48].

У цій площині С.С. Бичкова зазначає, поряд із юридичними фактами та нормами цивільного процесуального права, однією з підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а отже, передумовою набуття правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження, є цивільна процесуальна правосуб'єктність [4, с. 122].

Щодо дефініції «правосуб'єктність» варто зауважити, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення поняття цієї правової категорії та її складових елементів.

Так, О.Ф. Скакун вказує, що правосуб'єктність – одна з обов'язкових передумов правовідносин [5, с. 354], а складовими елементами правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. М.В. Жушман вказував, що у загальній теорії права правосуб'єктність традиційно поділяють на два основні елементи – здатність володіти правами й нести обов'язки (правоздатність) і спроможність до самостійного здійснення прав та обов'язків (дієздатність) [6, с. 136].

На думку М.Й. Штефана цивільна процесуальна правосуб'єктність передбачає право та обов'язок бути конкретним суб'єктом процесуальних відносин і здійснювати закріплену за таким суб'єктом дозволена та обов'язкову поведінку. Вона визначається сукупністю процесуальних прав та обов'язків на участь у цивільному процесі різних категорій суб'єктів [7, с. 92].

Л.В. Діденко зазначає, що цивільна процесуальна правосуб'єктність є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин [8, с. 180], яка також пропонує виокремлювати у складі цивільної процесуальної правосуб'єктності процесуальну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. На думку К.В. Гусарова, цивільна процесуальна правосуб'єктність є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, яка обумовлює правовий статус кожного учасника процесу й наділяє останнього конкретними правами й обов'язками [9, с. 59], а єдиними елементами правосуб'єктності є цивільна процесуальна правоздатність, цивільна процесуальна дієздатність і конкретні цивільні процесуальні суб'єктивні права та обов'язки [10, с. 55].

С.С. Бичкова дає наступне визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності – «це невід'ємна юридична властивість суб'єкта, яка, структурно складаючись із цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності, виявляється у здатності суб'єкта бути учасником цивільного процесу, набуваючи відповідного цивільного процесуального правового статусу» [11, с. 14]. Така здатність є необхідною умовою вступу особи до процесу і виступає як абстрактна категорія [12, с. 73].

На нашу думку, доцільно розглядати цивільну процесуальну правосуб'єктність як необхідну передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин, що передбачає

можливість та здатність бути учасником цивільних процесуальних правовідносин, спрямованих, зокрема, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, елементами якої є цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність.

Крім цього, ми розділяємо позицію науковців про недоцільність виокремлення у змісті цивільної процесуальної правосуб'єктності як самостійного елементу деліктоздатності, проте не з підстав того, що відсутній «усталений підхід до визначення сутності цивільної процесуальної відповідальності» [13, с. 75], а виходячи з того, що деліктоздатність можна вважати складовим елементом цивільної дієздатності.

Так, відповідно до ст. 30 ЦК України цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [14], а ч. 2 ст. 92 ЦК України, яка має назву «Цивільна дієздатність юридичної особи», закріплено, що у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників [14]. Зміст дієздатності юридичної особи складається з трьох основних елементів: 1) правочиноздатність юридичної особи, яка може бути визначена як її здатність бути стороною правочину, у тому числі, здатність самою здійснювати правочини; здатність самостійно здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки; деліктоздатність, тобто здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення [15].

Отже, наведене вище поняття цивільної дієздатності фізичної та юридичної особи та розкриття його змісту дає підстави вважати, що цивільну процесуальну деліктоздатність можна розглядати як складовий елемент цивільної процесуальної дієздатності.

На думку С.В. Васильєва цивільна процесуальна відповідальність – це застосування судом засобів процесуального примусу та інших санкцій до учасників цивільного судочинства і до інших осіб на умовах і у порядку, передбачених ЦПК [16, с. 106]. Вчений розглядає заходи процесуального примусу як законодавчо встановлені процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства [17, с. 160].

Таким чином, розглядаючи поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можна дійти висновку, що його складовими елементами є цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність.

Водночас слід звернути увагу, що відповідно до ст. 46 ЦПК України здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні та юридичні особи [1]. Відсутність у наведеній статті вказівки на органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, підкреслює їх особливий статус. Саме тому доцільно вести мову про наявність у вказаних органів та осіб, коло яких визначається у статті 56 ЦПК України, спеціальної цивільної процесуальної правоздатності.

У цьому контексті варто погодитися із твердженням В.В. Комарова, який вказував, що оскільки правоздатність у складі правосуб'єктності інших учасників процесу, крім сторін та третіх осіб, має спеціальний, а не загальний характер і не відображає загальних властивостей усіх суб'єктів цивільного процесуального права, то і формулювати її зміст у спеціальних статтях закону було б зайвим з точки зору юридичної техніки [18, с. 55].

Отже, необхідною передумовою участі органів та осіб, передбачених ст. 56 ЦПК України, в цивільному процесі в будь-якій із трьох форм є набуття ними цивільного процесуального правового статусу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, і наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка передбачає цивільну процесуальну правоздатність і цивільну процесуальну дієздатність [19, с. 277].

Ми розділяємо позицію С.С. Бичкової, яка вважає, що відповідним органам та особам необхідно мати спеціальну цивільну процесуальну правоздатність, тобто здатність мати

цивільні процесуальні права та обов'язки органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, яка виникає з моменту виникнення у визначених законом органів та осіб відповідної компетенції або передбачених законом повноважень, а також за умови, що їх звернення до суду із позовною заявою або участь у цивільних справах відбувається у випадках, встановлених законом [20, с. 269]. Такої думки дотримуються і Л.А. Кондрат'єва, яка наголошує на тому, що на відміну від учасників справи (позивача, відповідача, третьої особи), відповідні органи й особи повинні бути наділені спеціальною процесуальною правоздатністю, тобто здатністю мати цивільні процесуальні права й обов'язки органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [21, с. 277].

На протигагу твердженням вищезазначених учених, Ю.Ю. Рябченко вважає, що участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, зумовлена виконанням ними «конституційного обов'язку, що також ускладнює застосування щодо них категорій правоздатності та дієздатності. Тому за основу для подальшого дослідження питань цивільної процесуальної правоздатності доцільно взяти пропозицію виділяти спеціальну правоздатність як правоздатність щодо участі у конкретній цивільній справі» [13, с. 74]. М.Й. Штефан також вказував на те, що можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин для органів держави, підприємства і організацій доповнюється також їх обов'язком, ... який впливає з необхідності здійснювати покладені на них функції в державному управлінні і по захисту прав громадян та інтересів держави [2, с. 77].

На нашу думку, наведена позиція дещо суперечлива, оскільки участь органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, не може вважатися одночасно і правом, і обов'язком за своєю сутністю.

Окрім цього, законодавство закріплює право, а не обов'язок, до прикладу, прокурора, органу опіки та піклування звернутися до суду із позовом про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України); право прокурора, органу опіки та піклування, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу звернутися до суду із позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); право прокурора звернутися до суду із позовом про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); право прокурора, органу опіки та піклування на звернення до суду із позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України); у справах окремого провадження міститься диспозитивна норма про можливість прокурора, органу опіки та піклування звернутися до суду із заявою про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; можливість органу опіки та піклування, закладу із надання психіатричної допомоги звернутися із заявою про визнання фізичної особи недієздатною (ст. 296 ЦПК України) тощо.

Особливий процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, дає можливість вести мову про спеціальну процесуальну правоздатність таких учасників цивільного процесу.

Виокремлення спеціальної цивільної процесуальної правоздатності за критерієм, який розглядає Ю.Ю. Рябченко, зокрема, «категорія цивільної справи, в якій беруть участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб» [13, с. 74], видається доволі дискусійним, адже ні доктринально, ні на законодавчому рівні справи, учасниками яких можуть бути вказані органи та особи, не виділено в окрему категорію.

Таким чином, більш доцільно у цьому аспекті вести мову саме про ініціативу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, звертатися до суду із заявами, оскільки, на нашу думку, категорія «ініціатива» реалізується в межах категорії «право на звернення» більшою мірою, ніж в межах категорії «обов'язок».

До того ж, варто відмітити, що деякі вчені, зокрема С.С. Бичкова, С.А. Чванкін, Л.А. Кондрат'єва виокремлюють, окрім нормативної підстави участі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у цивільному процесі, ще і наявність фактичної підстави, а саме – ініціативи відповідного органу чи особи на звернення до суду [20, с. 271; 21, с. 128; 19, с. 267].

Отже, необхідною передумовою виникнення у органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, спеціальної цивільної процесуальної правоздатності є, по-перше, наявність спеціального правового статусу, а по-друге, наявність норми, якою передбачено можливість звернення до суду в інтересах особи.

Виникнення спеціальної цивільної процесуальної правоздатності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини пов'язується із моментом його призначення на посаду парламентом; прокурора – із моментом призначення на посаду у порядку, визначеному законодавством. У випадку звернення до суду органів державної влади та місцевого самоврядування в інтересах інших осіб, виникнення спеціальної процесуальної правоздатності пов'язується із моментом створення таких органів,

Крім того, варто наголосити на тому, що передумовою звернення до суду органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є наявність відповідної норми в законодавстві (до прикладу, ст. 42 СК України, ст. 165 СК України, ст. 170 СК України, ст. 240 СК України, ст. 296 ЦПК України), яка слугує правовою підставою звернення до суду. Без закріплення на законодавчому рівні такої підстави відповідні органи та особи, коло яких визначене у статті 56 ЦПК України, позбавлені права на звернення до суду із відповідною заявою.

Цивільна процесуальна дієздатність – це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, яку мають фізичні особи, що досягли повноліття, а також юридичні особи (згідно із ч. 1 ст. 47 ЦПК України).

С.С. Бичкова вказує, щоб набути цивільного правового статусу органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, така дієздатність за обсягом здатностей, які до неї входять, має бути повною, а за процесуальною формою – як безпосередньою, так і опосередкованою. Так, повна безпосередня цивільна процесуальна дієздатність передбачає здатність особисто здійснювати у суді цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Водночас, повна опосередкована цивільна процесуальна дієздатність є здатністю здійснювати у суді цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки указаних органу та особи через представника [20, с. 279–280].

Повною безпосередньою формою цивільної процесуальної дієздатності наділений прокурор (ч. 3 ст. 56 ЦПК України).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений як повною, так і опосередкованою формами цивільної процесуальної дієздатності (п. 10. ч. 1 ст. 10 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

У випадку участі органів опіки та піклування (ч. 4 ст. 19 СК України), Національного агентства з питань запобігання корупції (ч. 7 ст. 56 ЦПК України) матиме місце вияв опосередкованої форми цивільної процесуальної дієздатності.

Висновки. Таким чином, цивільна процесуальна правосуб'єктність визначає правовий статус учасників справи, у тому числі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можливість мати права та здійснювати визначені законом права та обов'язки, що зумовлює вступ в цивільні процесуальні правовідносини. Наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності надає можливість учасникам судового процесу здійснювати визначені законом процесуальні права, виконувати процесуальні обов'язки та досягати тією чи іншою мірою того правового результату, яким був і зумовлений вступ у цивільний процес. Цивільна процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, має спеціальний характер, що зумовлений особливим правовим статусом відповідних органів та осіб у процесі. Можливість вступу у цивільний процес таких учасників судового процесу пов'язана із нормативними та фактичними підставами, а участь у судовому процесі може бути як безпосередньою (прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), так і опосередкованою (через представника) (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи опіки та піклування, Національне агентство з питань запобігання корупції).

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ, 2001. 694 с. (дата звернення 20.09.2023).
3. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / [В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків, 2008. 928 с. (дата звернення 20.09.2023).
4. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 122–126. (дата звернення 18.09.2023).
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків, 2001. 656 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf (дата звернення 18.09.2023).
6. Жушман М. В. Еволюція цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови права на звернення до суду. Проблеми законності. 2011. Вип. 117. С. 132–139. (дата звернення 18.09.2023).
7. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2005. 624 с. (дата звернення 18.09.2023).
8. Діденко Л. В. Цивільні процесуальні правовідносини: теоретичні аспекти : монографія. Одеса, 2019. 390 с. (дата звернення 18.09.2023).
9. Гусаров К. В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність як наукова проблема. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13325/1/Gusarov_53-60.pdf (дата звернення 20.09.2023).
10. Гусаров К. В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність сторін та третіх осіб. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. №2-3 (28–29). С. 54–70. (дата звернення 20.09.2023).
11. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 38 с. (дата звернення 18.09.2023).
12. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 4. С. 72–76. (дата звернення 18.09.2023).
13. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 450 с. (дата звернення 18.09.2023).
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 23.09.2023).
15. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Ліга:Закон: [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК001594?an=2> (дата звернення 29.09.2023).
16. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ, 2013. 344 с. (дата звернення 18.09.2023).
17. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес : підруч. Київ, 2015. 352 с. (дата звернення 18.09.2023).
18. Цивільне процесуальне право : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, С. Ю. Кац та ін.]. Харків, 1992. 416 с. (дата звернення 18.09.2023).
19. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. / [О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук та ін.]. Чернівці, 2022, 412 с. (дата звернення 18.09.2023).
20. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / за ред. Н. М. Гайдук. Київ, 2011. 420 с. (дата звернення 18.09.2023).
21. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, В. В. Васильченко та ін.]. Харків, 2009. 952 с.

